
Civilno društvo i politička kultura u Hrvatskoj

Izvorni znanstveni članak
316.42(497.5)“199”:061.2
061.2(497.5)“199”:316.4
Priljeno: 29. svibnja 2002.

Struktura civilnog društva u Hrvatskoj

GOJKO BEŽOVAN*

Sažetak

U ovom se članku izlažu rezultati empirijskog istraživanja koje je imalo cilj procijeniti strukturu civilnog društva u Hrvatskoj. Struktura je civilnog društva istražena analizom sljedećih indikatora: broja organizacija civilnog društva; članstvo u organizacijama civilnog društva; rasprostranjenost organizacija civilnog društva; sastav civilnog društva i resursi civilnog društva.

Tijekom 1990-tih u Hrvatskoj je znatno porastao broj organizacija civilnog društva. Organizacije civilnog društva relativno su slabo utemeljene u širem članstvu, a aktivno članstvo tijekom 1990-tih opada. Organizacije civilnog društva uglavnom su smještene u većim gradovima. Šlaba umreženost i dijelom politička podijeljenost organizacija civilnog društva umanjuju njihov razvojni potencijal. U profiliranju strukture civilnog društva značajnu su ulogu odigrale strane organizacije i programi inozemnih financijskih potpora. Relativno skromni ljudski potencijali umanjuju partnersku poziciju organizacija civilnog društva.

Struktura organizacija civilnog društva u Hrvatskoj usporediva je s drugim tranzicijskim zemljama. Rat i humanitarna kriza posebno su utjecali na profiliranje strukture civilnog društva u Hrvatskoj.

Ključne riječi: civilno društvo, udruge, zaklade, struktura civilnog društva, članstvo u organizacijama civilnog društva, resursi civilnog društva.

Civilno društvo kao tema empirijskih istraživanja relativno je novijeg datuma.¹ Prijašnje rasprave o civilnom društvu nisu bile empirijski utemeljene, a empirijska istraživanja krajem dvadesetog stoljeća uglavnom su bila deskriptivnog karaktera.

Ovo istraživanje o strukturi civilnog društva u Hrvatskoj dio je međunarodnoga istraživačkog projekta.² U okviru ovog projekta istraživane su dimenzije strukture,

* *Gojko Bežovan*, izvanredni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu na predmetu Socijalna politika Hrvatske.

¹ Zahvaljujem kolegama prof. dr. Siniši Zrinščaku i doc. dr. Zoranu Šućuru na korisnim savjetima koje su mi dali pri izradi ovoga članka.

prostora, vrednota i utjecaja civilnog društva u Hrvatskoj.³ Istraživački projekt je prihvatio definiciju prema kojoj je: *civilno društvo područje institucija, organizacija, mreža i pojedinaca (i njihovih vrednota) smještenih između obitelji, države i tržišta, povezanih nizom civilnih pravila koja zajedno dijele, a u koje se ljudi dobrovoljno udružuju radi zagovaranja općih interesa.*

U ovom tekstu analiziramo strukturu kao dimenziju civilnog društva u Hrvatskoj. Analiza podrazumijeva odabir relevantnih indikatora, uvid u prijašnja istraživanja te interpretaciju rezultata dobivenih anketnim istraživanjem. Na osnovi dobivenih rezultata procjenjujemo probleme i potencijale razvoja civilnog društva u Hrvatskoj.

Svrha i način provedbe istraživanja

Svrha je istraživačkog projekta utvrditi koliko je veliko i aktivno civilno društvo u Hrvatskoj, te s kakvim resursima raspolaže. Te će nam informacije poslužiti u procjeni zdravlja i potencijalnog utjecaja civilnog društva. Istraživanje će nas uputiti u snagu i slabosti civilnog društva.

Kao prvo sustavno istraživanje u Hrvatskoj poslužit će profiliranju budućih istraživanja te će biti korisna informacija priređivačima javnih politika i praktičarima zaposlenim u organizacijama civilnog društva.

Istraživanje je obavljeno poštanskom anketom, tek manjim dijelom elektroničkom poštom, tijekom travnja te do 25. svibnja 2001. godine. Istraživanje je rađeno na uzorku od 353 ispitanika. Od toga je 275 ispitanika bilo iz organizacija civilnog društva podijeljenih u 16 podsektora, te 78 ispitanika predstavnika dionika bitnih za razvoj civilnog društva. U okviru svakog podsektora cilj nam je bio anketirati najmanje 10 predstavnika organizacija vodeći računa o regionalnoj zastupljenosti. Podatci dobiveni anketom obrađeni su u posebno pripremljenom programu (Bežovan, 2002.). Za ilustraciju pojedinih indikatora ili zaključaka uzimaju se u obzir stavovi ispitanika koji su posebno napisani kao komentari na upitnicima.

² Cijeli projekt kao ideja nastao je iz rasprava vođenih u okviru CIVICUSA – World Alliance for Citizen Participation, Washington. Naziv projekta je *CIVICUS Index on Civil Society*. Rasprava o ovim problemima vodena je tijekom 2000. godine na radionicama nekoliko međunarodnih konferencija te preko Interneta. Rasprave je predvodio krug istraživača okupljenih oko H. Anheiera s *Centre for Civil Society, London School for Economics and Political Sciences*. Rasprave s teorijsko-analitičkim okvirom za ovaj projekt bit će objavljene u posebnoj knjizi Helmuta K. Anheiera, *Civil Society: Measurement and Policy Dialogue*, London: Earthscan. Projekt je bio pilot-karaktera. Obavljena je njegova evaluacija te se pripremaju inovacije za sljedeće istraživanje.

³ Sažeti izvještaj ovog istraživanja, Bežovan (2002.) *Indikatori razvijenosti civilnog društva u Hrvatskoj* predan je za objavljivanje časopisu *Društvena istraživanja*. Kao dio opsežnijeg istraživačkog izvještaja u pripremi su još tri teksta koji će se baviti prostorom za razvoj civilnog društva, vrednotama civilnog društva i utjecajem kojeg civilno društvo ostvaruje.

Indikatori strukture civilnog društva u Hrvatskoj

Veličina i aktivnosti organizacija civilnog društva te resursi kojima ono raspolaže bitan su okvir svake empirijske analize razvoja civilnog društva. To su uglavnom ekonomski aspekti, ekonomska i organizacijska podloga razvoja civilnog društva (Anheier, 2001.).

Razvijenost se civilnog društva ovdje analizira na trima razinama: makro – cijela Hrvatska, mezo – skupine organizacija (na primjer, organizacije za zaštitu ljudskih prava) i mikro – pojedine organizacije. Indikatori strukture civilnog društva u Hrvatskoj, ovisno o razini analize, imaju drukčiji značenje. Analiza indikatora pokazat će njihovu različitu ulogu, pa će se oni dodatno razlikovati kao: važniji, standardni i izborni. Potrebno je prepoznati, koristeći se rezultatima drugih istraživanja, razvojnu, dinamičnu strukturu civilnog društva. Istraživanje strukture, kao posebne dimenzije civilnog društva u Hrvatskoj, doprinosi je i komparativnim istraživanjima u ovoj oblasti. Podrazumijeva se usporedivost sa zemljama sličnoga gospodarskog i političkog stupnja razvoja.⁴

Dominantan broj relevantnih empirijskih istraživanja o razvoju civilnog društva u svijetu uglavnom se bavio istraživanjem strukture civilnog društva (Salamon/Anheier, 1997.; Salamon/Anheier i drugi, 1999.). Struktura je analizirana putem veličine, sastava i resursa kojima sektor raspolaže.

Veličina je civilnog sektora promatrana kao područje zapošljavanja, dobrovoljnog rada, mjereno je njegov udjel u bruto domaćem proizvodu, mjerena je gustoća i rasprostranjenost organizacija civilnog društva, broj organizacija civilnog društva po glavi stanovnika. Posebno je analiziran broj zaklada na 100.000 stanovnika te članstvo u civilnim organizacijama.

Sastav organizacija civilnog društva analiziran je preko spolne i etničke strukture zaposlenih, volontera i članova u ovim organizacijama. Organizacije su klasificirane na one koje daju usluge ili se bave zagovaranjem. Bitna odrednica sastava je i gustoća krovnih organizacija.

Analiza resursa kojima sektor raspolaže temeljena je na njegovoj ovisnosti o javnom sektoru i marketingu. Analizirana je razina davanja vremena, novca i davanja u naturi. Bitni su udjeli davanja zaklada i gospodarskog sektora u ukupnim prihodima organizacija civilnog društva. Analiziran je udjel davanja u dohotku građana i dobiti gospodarskih subjekata, te broj donatora organizacijama civilnog društva po stanovniku.

Dakle, tu se radi o indikatorima dobivenim iz statističkih podataka ili posebnim empirijskim istraživanjima.

Raspoloživi statistički podatci u Hrvatskoj od slabe su koristi u analizi prethodnih indikatora. Redovite statističke publikacije ne objavljuju broj novoosnovanih udruga i zaklada. U Hrvatskoj je provedeno relativno malo empirijskih istraživanja koja bi nam mogla dati parcijalne uvide u strukturu civilnog društva.

⁴ Dobivene rezultate uspoređujemo s rezultatima istraživanja dobivenim u Estoniji i Rumunjskoj kao tranzicijskim zemljama te s Kanadom kao razvijenom zemljom. Ove su zemlje, uz ostale, bile uključene u projekt *CIVICUS Index of Civil Society*.

U empirijskom dijelu ovog istraživanja struktura je civilnog društva u Hrvatskoj istražena analizom sljedećih indikatora:

- brojem organizacija civilnog društva;
- članstvom u organizacijama civilnog društva;
- rasprostranjenosti organizacija civilnog društva;
- sastavom civilnog sektora;
- resursima civilnog sektora.

Primjena ovog metodičkog pristupa omogućila je provjeru hipoteze da je struktura civilnog društva u Hrvatskoj uvelike naslijeđena iz socijalističkog razdoblja te da je velikim dijelom oblikovana pod utjecajem humanitarne krize u doba rata i inozemnih programa.

Broj organizacija civilnog društva

Broj organizacija civilnog društva ubrajamo u važnije indikatore koji imaju relevantnost na makrorazini te u posebnim područjima djelovanja organizacija civilnog društva. U ovom istraživanju pod pojmom organizacije civilnog društva podrazumijevamo udruge, zaklade, privatne ustanove i sindikate.⁵

Broj organizacija često je uziman kao glavni indikator razvijenosti civilnog društva, a mali broj ovih organizacija značio je općenito zaostalost društva u cjelini (Tocqueville, 1995.; Banfield, 1958.; Putnam, 1993.). Broj organizacija upućuje na aktivnosti građana, njihovu uključenost u društvene procese, premreženost društva i razinu socijalnog kapitala (Putnam, 2000.; Deakin, 2001.). Manji broj organizacija, u razvijenim zemljama, primjerice zaklada u Francuskoj, objašnjava se specifičnim političkim naslijeđem koje je pridonijelo rigidnom sustavu registracije (Hondius/Van der Ploeg, 2001.). S druge strane, u Mađarskoj se kao tranzicijskoj zemlji velik porast organizacija objašnjava liberalizacijom prava na udruživanje (Jenkins, 1996.). Broj organizacija civilnog društva (udruga i zaklada) po pojedinim zemljama pokazuje znatna odstupanja (Zjelinski, 1999.). Finska ima 20,51 organizacija na 1.000 stanovnika, Austrija 11,23 Belgija 7,82, Slovenija 7, Češka 3,49, Poljska 0,62, a Ukrajina 0,021.

Ponešto liberalniji politički sustav u Hrvatskoj u doba socijalizma dopuštao je osnivanje društvenih organizacija i udruženja građana (Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana). Tako je 1985. godine bilo registrirano 10.844 društvenih organizacija i 547 udruženja građana. Reformom zakonodavstva iz 1997. godine, umjesto pojmova društvene organizacije i udruženja građana, uvodi se pojam udruge (Zakon o udrugama). Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, u Hrvatskoj je 1997. godine bilo 21.945 udruga, od toga broja registrirano ih je 8.208 od 1991. do 1997. (tablica 1).

⁵ Dakako, udruge ne moraju biti registrirane, to jest, imati pravnu osobnost kako bi se ubrajale u organizacije civilnog društva. Udruge bez svojstva pravne osobnosti, priznaje i novi Zakon o udrugama.

Poslije preregistracije društvenih organizacija i udruženja građana u udruge, krajem 1997. i početkom 1998., broj udruga se stabilizira. Sada je u Hrvatskoj registrirano oko 20.000 udruga, što iznosi 4,56 na 1.000 stanovnika.

Tablica 1: Broj novoosnovanih društvenih organizacija i udruženja građana od 1991. do 1997. godine

godina	društ. org.	udruž. građ.	ukupno
1991.	591	62	653
1992.	611	256	867
1993.	415	509	924
1994.	292	923	1.215
1995.	213	1.364	1.577
1996.	103	1.556	1.659
1997.	50	1.263	1.313

Izvor: Državni zavod za statistiku RH, posebna obrada

Ne postoje pouzdani pokazatelji na osnovi kojih bi se procijenio broj aktivnih udruga. Međutim, na temelju dugogodišnjeg praćenja događanja u civilnom društvu moguće je zaključiti da je broj aktivnih udruga ipak znatno manji od broja registriranih.

Drugi podatci govore da je najveći broj udruga, njih oko 10.000, u Hrvatskoj registriran na području športa i rekreacije.⁶ Kao posebno područje djelovanja pri Ministarstvu kulture bilježi se postojanje 91 organizacije s posebnim statusom u kulturi i umjetnosti. Posebno područje djelovanja je prikupljanje i raspodjela humanitarne pomoći koje je regulirano Zakonom o humanitarnoj pomoći. Pri Ministarstvu rada i socijalne skrbi početkom 2001. godine registrirana je 431 humanitarna organizacija, od čega 284 (66%) domaćih udruga, 37 (8%) stranih udruga, 77 (18%) vjerskih zajednica te 33 (8%) drugih domaćih pravnih osoba – zaklada, ustanova i trgovačkih društava.⁷ Sredinom 1995. godine u Hrvatskoj je djelovalo 1.026 humanitarnih organizacija, od čega je njih oko 400 bilo domaćih (Havelka, 1996.).

Prema procjenama Regionalnog centra za zaštitu okoliša, u Hrvatskoj djeluje oko 290 udruga koje se bave zaštitom okoliša. Među udrugama je i 1.752 dobrovoljnih vatrogasnih društava. U Hrvatskoj je registrirano i 529 sindikata koji imaju oko 550.000 članova.

U Hrvatskoj je registrirano samo 50 zaklada. Na 100.000 stanovnika u Hrvatskoj ima 0,11 zaklada. To je znatan zaostatak u odnosu na druge srednjoeuropske tranzicijske zemlje. Relativno zakašnjelo donošenje Zakona o zakladama i fundacijama 1995. godine, zahtjevnja procedura registracije i nepoticajni propisi za davanja u općekorisne svrhe nisu išli na ruku osnivanju većeg broja zaklada (Bežovan, 2002.a.).

⁶ Procjena dobivena od Hrvatskoga olimpijskog odbora.

⁷ Podatci dostupni na web stranici Ministarstva rada i socijalne skrbi, <http://www.mrss.hr>

U Hrvatskoj je registrirano i nešto više od 150 privatnih ustanova koje imaju status neprofitne organizacije. Naime, prema našoj zakonodavnoj praksi ustanova je predviđena za one oblike neprofitnih djelatnosti koje podrazumijevaju pružanje usluga na dugoročnijoj osnovi. To mogu biti osnovne i srednje škole, fakulteti, bolnice, starački domovi, dječji vrtići i slično.⁸

Prema anketi koju je CERANEO proveo 1997. godine na uzorku od 548 organizacija civilnog društva po područjima djelatnosti, ove su organizacije bile raspoređene ovako: zagovaranje 24%, socijalna skrb 20%, zaštita okoliša 13%, kultura i umjetnost 9%, strukovne udruge 9%, razvojne i stambene udruge 8%, zdravstvena zaštita 7%, obrazovanje i istraživanje 5%, međunarodne organizacije 3%, religijske organizacije 2%. Ovaj je uzorak bliži strukturi aktivnih organizacija civilnog društva.

Indikator broja udruga na makrorazini, kao i usporedivost ovih podataka s drugim tranzicijskim zemljama govore o solidnom potencijalu civilnog društva u Hrvatskoj.

Članstvo u organizacijama civilnog društva

Udruge, kao najbrojnije među organizacijama civilnog društva, utemeljene su na članstvu (*universitas personarum*). Zaklade (*universitas rerum, universitas bonorum*) su imovina, one nisu članske organizacije. One imaju korisnike te mogu imati podupiratelje ili donatore. Ustanove također nisu članske organizacije.

Prijašnje rasprave o civilnom društvu u Hrvatskoj često su navodile problem neutemeljenosti udruga u širem članstvu (Shimkus, 1996.). Udruge se sastoje od užeg vodstva, profesionalnog ili poluprofesionalnog angažmana na ograničenim planovima rada. Neosnovanost aktivnosti udruge na potpori šireg članstva znači i ograničenost, umanjeni potencijal njezinih mogućih aktivnosti. To znači da takvu ideju zagovara ili podupire manji broj građana. Širi krug članstva znači ukorijenjenost udruga u lokalnim zajednicama i društvu.

U Europskom istraživanju vrednota – Hrvatska, provedenom 1999. godine, 45,4% ispitanika pripada dobrovoljnim organizacijama. Ispitanici najčešće pripadaju sportskim ili rekreacijskim organizacijama 14,1%, religioznim ili crkvenim organizacijama 12,2%, sindikatima 11,8%, odgojno-obrazovnim, umjetničkim, muzičkim ili kulturnim organizacijama 7,8%, političkim strankama ili grupama 5,0%, profesionalnim udrugama 3,6%, aktivnostima mladih (poput izviđača, klubova mladih, vodiča itd.) 3,3%, dobrovoljnim organizacijama koje se bave zdravstvom 3,3% te očuvanjem okoliša, ekologijom, pravima životinja 3,0%. Članstvo u ostalim tipovima organizacija, socijalne, lokalne organizacije, ženske skupine, mirotni pokreti, organizacije za ljudska prava kreće se od 1,8% do 0,5% (Črpić/Rimac, 1999.).

Prema rezultatima ovog istraživanja građani u manjoj mjeri obavljaju dobrovoljni neplaćeni rad u ovim organizacijama, što bi trebala biti mjera aktivnog članstva. Tek su

⁸ Prema informacijama dobivenim od Ministarstva prosvjete i sporta u Hrvatskoj je registrirano jedanaest osnovnih škola, od toga četiri glazbene, te devetnaest srednjih škola, od toga jedna glazbena, kao privatne neprofitne ustanove.

26,5% ispitanika aktivni članovi u nekim organizacijama. Ispitanici su najčešće aktivni članovi u sportskim ili rekreacijskim organizacijama 7%, religioznim ili crkvenim organizacijama 5,8%, sindikatima 4,2%, odgojno-obrazovnim, umjetničkim, muzičkim ili kulturnim organizacijama 4,1%, političkim strankama ili grupama 2,0%, profesionalnim udrugama 2,3%, aktivnostima mladih (poput izviđača, klubova mladih, vodiča itd.) 1,9%, dobrovoljnim organizacijama koje se bave zdravstvom 2,3% i očuvanjem okoliša, ekologijom, pravima životinja 2,1%. Aktivno članstvo u ostalim tipovima organizacija, socijalnim, lokalnim organizacijama, ženskim grupama, mirotnim pokretima, organizacijama za ljudska prava kreće se od 1,0% do 0,4%.

Uspoređujući rezultate ovog istraživanja s rezultatima Svjetskog istraživanja vrednota – Hrvatska 1995. godine Štulhofer (2001.) upozorava na smanjenje gustoće društvenih mreža. Od osam tipova organizacija civilnog društva s najvećim članstvom 1995. godine u sedam njih opada broj članova iz 1999. godine. Jedino je primijećen neznatan porast u organizacijama koje se bave zaštitom okoliša. Aktivno članstvo samo je neznatno poraslo u sportskim ili rekreacijskim organizacijama, u ostalima je smanjeno.

Smanjen broj pasivnog i aktivnog članstva u danom vremenskom razdoblju u organizacijama civilnog društva povezan je s izraženom solidarnošću u doba (kraja) rata, a njezinim opadanjem u poslijeratnom razvoju. To se može objašnjavati zamorom građana te njihovim povlačenjem i okretanjem prema osobnim problemima.

Slične trendove prepoznala su i druga istraživanja. Problem opadanja aktivnog članstva već je registriran 1995. godine. Istraživanje o radu humanitarnih organizacija (Bežovan, 1995.) jasno je upozorilo na probleme zamora članova u njihovim doprinosima razvoju organizacija. Stubbs i Sertić (1996.) početak kriznog razdoblja vide već krajem 1993. godine. Rezultati tog istraživanja povezani su sa specifičnim razvojem organizacija u Hrvatskoj koje pretežno ovise o inozemnim donacijama.

Istraživanje o volontiranju provedeno tijekom 2000. godine u Primorsko-goranskoj županiji (Ledić, 2001.) pokazuje da građani imaju načelno pozitivan osobni stav prema volontiranju. Tijekom 2000. godine 43,7% ispitanika sudjelovalo je u nekim volonterskim aktivnostima, a pretežno u radu udruga. Učestalost volontiranja je niska, volontira se tek nekoliko puta godišnje. Starija populacija ima pozitivnije stavove prema volontiranju od mlađe. Isto tako, pozitivnije stavove imaju obrazovaniji građani. Činjenica o nedovoljnom volontiranju objašnjava se time što volonterski rad nije dovoljno na cijeni, društvena klima za volontiranje je nepovoljna, a ekonomska situacija teška. Prije spomenutim istraživanjem (Bežovan, 1997.) na uzorku od 548 organizacija utvrđeno je da samo 4% organizacija ima volontere.

Dakle, provedena su istraživanja pokazala da organizacije civilnog društva u Hrvatskoj nemaju aktivnu bazu članstva, odnosno da je ona u opadanju.⁹ Ove se organizacije često procjenjivalo preko lidera, ("Organizacije civilnog društva često su "privatizirane" to jest, pod patronatom su jedne osobe."), a manje analizom uključenosti različitih čla-

⁹ U Hrvatskoj je u to vrijeme vrijedio zakon prema kojem je za osnivanje udruge trebalo imati 10 članova, osnivača. To je razmjerno velik broj u odnosu na zapadne i srednjoeuropske tranzicijske zemlje. Prema novom Zakonu o udrugama (2001.) potrebna su samo tri osnivača. Ovaj će propis dijelom utjecati na smanjenu utemeljenost udruga u članstvu.

nova i dionika koje oni predstavljaju. Konstitutivnost – utemeljenost zahtjeva udruga u interesima, potrebama i djelovanju njihovih članova redovito se nije postavljala kao pitanje.

I ovo je istraživanje upozorilo na postojanje problema aktivne baze članstva u organizacijama civilnog društva, ali on nije toliko izražen (51,1).¹⁰ Zbog opsega različitih tipova organizacija¹¹ nalaz ovog istraživanja neutralizira čvrste Shimkusove stavove (1996.) koji su bili utemeljeni na uvidu u rad udruga redovito financiranih inozemnim donacijama. One su redovito poduzetničke organizacije usmjerene na davanje usluga, u nekim slučajevima prilično profesionalizirane razine. Preračunani indikator članstva u organizacijama civilnog društva, koji je po značenju indikator izbornog karaktera, prema Svjetskom istraživanju vrednota u Hrvatskoj iz 1995. godine iznosi 38,10 i govori u prilog postojanju problema zasnovanosti organizacija civilnog društva na članstvu.

Dakle, u Hrvatskoj je niska razina učlanjenosti građana u organizacije civilnog društva, pa možemo zaključivati o ograničenom sudjelovanju građana u društvenim aktivnostima.¹² U našem istraživanju jedan ispitanik problem aktivnog članstva u udrugama ovako komentira: “Nestao je građanski srednji sloj koji bi trebao biti nositelj potpore civilnom društvu”. Drugi ispitanik primjećuje: “Baza organizacija civilnog društva je mala, ali vrlo žilava. Društveni bi cilj i uzor trebala biti Nizozemska gdje ekoudruga ‘Prijatelji prirode’ ima 5 milijuna članova”.

Slični problemi utemeljenosti organizacija civilnog društva u bazi aktivnog članstva pokazuju se u istraživanju provedenom u Estoniji i Rumunjskoj (Trummal/Lagerspetz, 2001.; Epure/Tiganescu/Vamesu, 2001.). Međutim, ovakvi problemi ne postoje u razvijenoj Kanadi (Embuldeniya, 2001.).

U Hrvatskoj bi trebalo istražiti koliko su uistinu materijalni problemi i briga za članove uže i šire obitelji, odnosno “volontiranje” u okviru obitelji, prepreka sudjelovanju građana u društvenim aktivnostima. S tim u vezi potrebno je istražiti položaj i društvenu participaciju srednjih slojeva.

¹⁰ Obradu podataka u ovom projektu obavio je poseban krug stručnjaka po metodološkim naputcima napravljenim i provjerenim na Sveučilištu u Manheimu u Njemačkoj. Vrijednosti pojedinih indikatora do 40 drže se izrazito negativnima, od 41 do 50 negativnima s pozitivnom tendencijom, od 51 do 60 pozitivnima s pozitivnom tendencijom, i od 61 do 100 izrazito pozitivnima. Isti način interpretacije vrijedi i za dimenzije. Indikatori strukture kao dimenzije razvoja civilnog društva dani su na kraju teksta.

¹¹ Uzorak istraživanja s podsektorima organizacija civilnog društva nalazi se na kraju teksta.

¹² U tom je smislu uvijek potrebno razlikovati participativnu demokraciju (civilno društvo) od predstavničke demokracije (političke predstavljenosti).

Rasprostranjenost organizacija civilnog društva

Razvijenost civilnog društva u Hrvatskoj povezana je i s prostornom rasprostranjenosti inicijativa i organizacija civilnog društva. U ovom se istraživanju pošlo od pretpostavke da su organizacije civilnog društva urbani fenomen te da su češće u većim gradskim naseljima i općenito u razvijenijim dijelovima zemlje. Ovaj indikator je od primarnog značenja i potrebno ga je posebno analizirati na lokalnoj i regionalnoj razini.

Na probleme nejednake regionalne rasprostranjenosti organizacija civilnog društva i u drugim društvima upozorila su već veoma poznata Banfieldova (1958.) i Putnamova (1993.) istraživanja.

Istraživanje Svjetske banke o siromaštvu (2000.: 33) pokazalo je da se većina organizacija civilnog društva koje se bave socijalnim problemima nalaze u većim gradovima. Općenito, velika je koncentracija ovih organizacija u četiri velika grada.¹³

S druge strane, u razvijenim dijelovima zemlje, općenito je osnovano i aktivno djeluje više organizacija civilnog društva. Primjerice, u Međimurskoj županiji djeluju 92 dobrovoljna vatrogasna društava, kao registrirane udruge s javnim ovlastima. S druge strane, broj takvih udruga znatno je manji u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Tamo ih je 48, a ta je županija veća i po površini i po broju stanovnika. U četiri dalmatinske županije djeluje 120 dobrovoljnih vatrogasnih društava, a u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji 182 društva. (Vatrogasni godišnjak, 2002). Tradicija udruživanja radi samopomoći, posredovana i s razinom razvijenosti, ovdje se čini odlučujućom. Očekivalo bi se, u skladu s potrebama i problemima požara, da je broj ovakvih udruga kojima se iskazuje sposobnost samoorganizacije zajednice znatno veći u Dalmaciji. U razvijenim, sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske, dobrovoljna vatrogasna društva imaju puno širu ulogu i pripadaju srednjoeuropskoj tradiciji organizacije lokalnih zajednica odozdo (Kolarič/Meglič/Črnak/Svetlik, 1995.).¹⁴

U našem istraživanju indikator ravnomjerne rasprostranjenosti organizacija civilnog društva u regijama Hrvatske pokazuje se izrazito negativnim 24,54. U okviru strukture, kao jedne od četiri analizirane dimenzije civilnog društva, ovo je najnegativniji indikator. Zapravo, u naseljima s manje od 20.000 stanovnika teško je pronaći aktivne organizacije uz one veoma tradicionalne u sportu ili kulturi. Ovaj su problem prepoznali brojni inozemni donatori te su pokazivali veću sklonost financiranju rada udruga u manjim naseljima.¹⁵

Primjerice, cijelo područje Dalmacije, osim Splita, dijelom Dubrovnika, manje Šibenika i osobito Zadra, oskudijeva u aktivnostima organizacija civilnog društva. Ovaj fenomen prepoznat je i kao problem u ostvarivanju programa razvoja civilnog društva

¹³ Primjerice, u ožujku 2001. godine u Registru umjetničkih organizacija pri Ministarstvu kulture, koje imaju posebne povlastice, bilo je upisano 88 organizacija od kojih samo 15 nisu iz Zagreba.

¹⁴ Vatrogasna društva kao udruge imaju bitno širu, integrativnu ulogu u lokalnim zajednicama. Često se preko njih organiziraju različiti oblici samopomoći na razini lokalne zajednice, kulturni i zabavni programi.

¹⁵ Takva je programska usmjerenja imao Institut otvoreno društvo Hrvatska za 2001. godinu.

na ovom području.¹⁶ Dalmatinsko se područje, kao i fenomen malog broja udruga mogu usporediti s područjem južne Italije (Banfield, 1958.; Putnam, 1993.).

Aktivnosti organizacija civilnog društva na regionalnoj osnovi izravno su povezane i s ponudom financijskih programa stranih organizacija. To se uglavnom odnosi na ratom ugrožena područja. U istočnoj i zapadnoj Slavoniji te Kordunu i Banovini brojni financijski programi socijalne i fizičke obnove ovih područja potaknuli su osnivanje novih udruga. Takvi su programi manje utjecali na osnivanje udruga u ratom ugroženim područjima Like i Dalmacije.¹⁷ Na žalost, rijetko se ove organizacije ukorijenile, dobiju lokalnu potporu i nastave djelovati poslije prestanka stranog programa.

Komentar jednog ispitanika posve je umjesan: “Problem je u tome što su organizacije civilnog društva neravnomjerno raspoređene u Republici Hrvatskoj. Koncentracija je velika uz velike gradove, a pojedine županije gotovo da takvih organizacija i nemaju. Od toga treba izuzeti one proistekle iz Domovinskog rata i sportske organizacije. To za sobom povlači i količinu novca koja u iste stiže – veća je koncentracija financijskih sredstava i moći u većim gradovima (Zagreb, Split, Osijek)”.

Rasprostranjenost organizacija civilnog društva u Hrvatskoj povezana je s ljudskim i materijalnim potencijalima koji su dominantno posredovani naslijeđem. U sjeverozapadnim i središnjim dijelovima Hrvatske u prosjeku je osnovano i djeluje više organizacija civilnog društva nego u južnim područjima. Broj organizacija i njihovih aktivnosti povezan je i s intenzivnošću komunikacija pojedine regije sa Zagrebom ili regionalnim središtima.

Sastav civilnog sektora

U okviru sastava civilnog društva analiziramo postojanje i snagu krovnih organizacija, različite saveze među organizacijama civilnog društva, broj i snagu potpornih organizacija, političku, ideološku, etničku i religijsku podijeljenost organizacija civilnog društva. Poglavitno se upozorava na nerazvijenost nekih podsektora civilnog društva.

Umreženost organizacija i inicijativa daje posebnu snagu civilnom društvu. Umreženost i povezanost može biti posredovana različitim interesima. Primjerice, sve organizacije civilnog društva mogu naći zajednički interes u izgradnji povoljnijeg zakonskog i osobito poreznog okvira za njihovo djelovanje. Ako veći broj organizacija nastupi zajedno te iskoristi udružene potencijale, veći su izgledi da ostvare zajedničke ciljeve.

¹⁶ Centar za razvoj neprofitnih organizacija – CERANEO imao je velike poteškoće da početkom 2002. godine pronađe partnerske udruge u provođenju projekta “Jačanje uloge organizacija civilnog društva u procesu decentralizacije socijalne politike u Hrvatskoj”.

¹⁷ Ovakvu bi praksu trebalo dodatno istražiti te provjeriti koliko je to povezano s blizinom sjedišta stranih organizacija koje su redovito bile smještene u Zagrebu ili Osijeku.

U razvijenijim zemljama ovakve organizacije imaju bitnu ulogu. One se redovito pojavljuju kao partner vladi u pregovorima, a pružaju i različite oblike tehničke pomoći radi izgradnje kapaciteta svojih članica.¹⁸

Prema Zakonu o udrugama, savez ili zajednicu udruga mogu osnovati najmanje dvije udruge. Uvidom u registar udruga evidentirali smo postojanje oko 1.000 saveza, odnosno zajednica koji imaju ulogu izvjesne krovne organizacije. Kod nas su poznati slučajevi organizacije koalicija različitih udruga povezanih uz bitne društvene i političke probleme. Najdužu tradiciju takvih praksi imaju organizacije za zaštitu okoliša. Dobro je poznat slučaj koalicije različitih organizacija civilnog društva u izbornoj kampanji 1999. godine.¹⁹

U svom istraživanju pošli smo od pretpostavke nesklonosti organizacija civilnog društva prema udruživanju te iskazivanju zajedničkih interesa na takav način. Prema mišljenju Jasminke Ledić (1997.) neprepoznavanje koristi od umreživanja na lokalnoj, nacionalnoj ili svjetskoj razini dovodi u pitanje koherentnost sektora. Mnoge organizacije i lideri boje se da bi rad krovnih organizacija mogao reducirati autonomiju njihovih organizacija.

Istraživanjem je provjereno postojanje krovnih organizacija, kao bitnog indikatora, po pojedinim područjima djelovanja i dobiven je rezultat 58,5. Ova varijabla ima značenje na makronacionalnoj te donekle na regionalnoj razini. Ovako pozitivan trend može se interpretirati kao relativno povoljan u sklopu strukture civilnog društva. Međutim, postojanje takvih organizacija često je formalnog karaktera. Teško je takve organizacije staviti na noge s programom rada koji će biti prihvatljiv i koristan za članice. Ispitanici u našem istraživanju vjeruju da postojeće krovne organizacije, odnosno savezi nedovoljno potiču na učlanjivanje drugih organizacija kao i na suradnju među članicama (42,61). Relativno negativna vrijednost ove varijable mogla bi upućivati na zaključak da se često takve organizacije bave same sobom i svojim ustrojem. Krovne organizacije kod nas nisu u stanju promovirati zajedničke interese sektora koji zastupaju (41,92). To pokazuje nedovoljnu snagu, kapacitet krovnih organizacija.

Na slične probleme upozoravaju rezultati istraživanja u Estoniji, Rumunjskoj te, također, i u Kanadi. Dakle, radi se o problemu što ga teško prevladavaju i zemlje s razvijenim civilnim društvom kao što je Kanada.

¹⁸ Primjerice, u svijetu se redovito navodi primjer engleske organizacije *National Council of Voluntary Organisations*. U Njemačkoj je praksa da svaka udruga pripada nekoj od krovnih organizacija po područjima djelovanja. Brojni inozemni stručnjaci koji su pružali tehničku pomoć za razvoj civilnog društva u tranzicijskim zemljama veoma su često bili zaokupljeni idejom osnivanja krovne nacionalne organizacije koja bi predstavljala sektor prema vladi i cjelokupnoj javnosti. Gotovo se htjelo uvesti sustav "parlamentarnih izbora" među organizacije civilnog društva. Nekoliko takvih pokušaja, poduprtih respektabilnim financijskim sredstvima u, primjerice, Mađarskoj i Poljskoj, doživjelo je neuspjeh. U većem broju zemalja, umjesto nacionalnih krovnih organizacija osnovani su forumi kao relativno fleksibilne organizacijske strukture koje su dopuštale različite oblike sudjelovanja i zastupanja različitih interesa.

¹⁹ Koalicije organizacija civilnog društva za izbore većim dijelom okupljene oko Glasa 99 razinu i intenzitet svojih aktivnosti zasnivali su na veličini inozemnih donacija.

S obzirom na značenje varijable, ovo područje razvoja civilnog društva zaslužuje dodatna istraživanja na razini funkcioniranja pojedinih saveza ili krovnih organizacija. Učinkovitiji rad ovih organizacija vjerojatno je povezan i s nedostatkom znanja i vještina u vođenju takvih organizacija. To je tim više važno jer ispitanici upozoravaju na spremnost organizacija civilnog društva na stupanje u saveze s drugim organizacijama civilnog društva radi interesa građana (52,79). Organizacije civilnog društva u savezima s drugim organizacijama koje imaju slične misije nisu navikle braniti interese građana. Problem za koji se nastoji izboriti drži se privilegijem svoje organizacije. Rijetki su primjeri umreživanja organizacija civilnog društva kako bi se zaštitili interesi građana. Nerijetko se napuštalo jednu organizaciju i osnivalo drugu kako bi se zaštitilo svoje uske interese.²⁰

Jedan ispitanik napominje: “Umreživanje podsektora civilnog društva bitan je čimbenik efikasnosti”.

Među organizacijama civilnog društva postoji veći potencijal i interes za umreživanje od onoga koji je ostvaren.²¹ Daljnjim istraživanjem trebalo bi provjeriti koliko je ovaj problem povezan s problemom vodstva, postojanja snažnih i sposobnih osoba kojima se može povjeriti vođenje takvih organizacija i predstavljanje interesa sektora.

Za sastav civilnog društva bitne su organizacije koje prikupljaju potrebne informacije i pružaju usluge koje su potrebne organizacijama u svakodnevnom poslovanju. To mogu biti informacije kako registrirati organizaciju civilnog društva, računovodstvene i porezne informacije te programi za stjecanje novih znanja i vještina. Te su potporne, (*resource centre*), uslužne organizacije bitne za izgradnju kapaciteta sektora i izgradnju povoljnijeg zakonskog okvira za djelovanje sektora. Jedan dio krovnih organizacija, saveza udruga, reći će da svojim članovima pruža ovakve usluge. Sredinom 1990-ih dio inozemnih programa razvoja civilnog društva vidio je problem nepostojanja kvalificiranih organizacija ovoga tipa kao ograničavajući faktor razvoja civilnog društva u Hrvatskoj.²²

Početak 2000. godine u Hrvatskoj je zaživjelo pet-šest potpornih organizacija i programa različitog tipa, uvažavajući i regionalnu osnovu. Ove organizacije i programi dobili su inozemnu, a dijelom i domaću financijsku potporu.²³ Nisu nam poznate

²⁰ Brojne udruge branitelja iz Domovinskog rata i njihovi savezi očito su nastajali da bi se ograničen krug njihovih članova domogao određenih materijalnih koristi. S druge strane, oni čija su prava bila ugrožena osnovali su brojne organizacije za zaštitu ljudskih prava te u njima radili. Ovakve su prakse ograničavale dosege organizacija civilnog društva i sužavale krug građana koji bi mogli prepoznati svoje interese u njihovom djelovanju.

²¹ Tijekom 1990-ih godina razvijena je zanimljiva dinamika umreživanja različitih organizacija civilnog društva na razini Europske unije. Organizacije civilnog društva u području socijalne politike ostvaruju priličan utjecaj. Ovakva bi praksa mogla biti inspirativna i za naše organizacije. Više o tome vidjeti: <http://www.socialplatform.org>.

²² To se ponajprije odnosi na programme USAID-a čiji su ciljevi redovito bili ustanovljeni neovisno o mišljenju domaćih organizacija ili stručnjaka.

²³ Infrastruktura ovih organizacija dijelom je rezultat višegodišnjeg projekta koji je provodila američka organizacija *Academy for Educational Development*.

evaluacije učinaka ovih organizacija i programa, no oni svakako daju doprinos razvoju civilnog društva u Hrvatskoj.

Područje moguće suradnje organizacija civilnog društva može biti obilježeno i sukobima. Organizacije nedovoljno surađuju međusobno u pitanjima od zajedničkog interesa (47,85) koliko zbog sukoba toliko zbog nedostatka kulture i neiskustva da dijeljenjem informacija i suradnjom mogu ojačati svaku organizaciju. Jedan ispitanik problem stavlja u nešto širi kontekst: "Organizacije civilnog društva u našoj zemlji ne pokazuju primjetan interes za jačom suradnjom, nego su dosta ograničene na vlastite ciljeve djelovanja. Postoje strahovi od naglašenijeg izlaska u javnost, kako ne bi drugi slučajno doznali, npr., njihove izvore ili model financiranja". Veće, razvijenije i poznatije organizacije civilnog društva redovito nisu upoznane s onim što rade manje organizacije, premda mogu imati iste ciljeve. Male su organizacije očito marginalizirane i tek se jednim dijelom priključuju aktivnostima koje imaju velike organizacije (44,14). Ovo bi nas upućivalo na činjenicu da je solidarnost među organizacijama civilnog društva relativno mala. Jači nisu previše spremni pomoći slabijima. Ova varijabla tim više dobiva na značenju jer veće i razvijenije organizacije redovito djeluju u velikim gradovima, a male u manjim naseljima. Ovaj problem, kao bitno ograničenje razvoja civilnog društva, prepoznalo je i nekoliko inozemnih programa.²⁴ Ovakvi oblici suradnje mogli bi dati najveći doprinos razvoju civilnog društva odozdo.

U ovom kontekstu ilustrativan je komentar jednog ispitanika: "Civilno društvo u nas još je u fazi 'dječjih bolesti'. Ali učinjen je veliki napredak u posljednjih deset godina²⁵, i to kako napredak vezan za formiranje i organiziranje civilnog društva, tako i u otpočinjanju s umreživanjem i koordiniranjem organizacija (bez čega se ne može postići veći efekt na razvoj društva)".

Organizacije civilnog društva iskazuju pluralizam interesa u pojedinom društvu. Na ovoj se varijabli osobito inzistira u društvima koja su više multikulturalna. Ispitanici vjeruju da civilno društvo kod nas donekle odražava kulturno različitu podupiruću bazu (55,69). Rekli bismo da se preko njih organiziraju društvene skupine koje pripadaju različitim kulturnim miljeima. Međutim, ova razlikovanja, s obzirom na prilike u Hrvatskoj, dio bi javnosti bio sklon povezati s pripadnošću različitim etničkim skupinama. Na ratom ugroženim područjima moguće je prepoznati hrvatske i srpske udruge. Prve je dugo financirala vlada, a druge strane organizacije. Time se pridonosilo podijeljenosti i socijalnoj dezintegraciji lokalnih zajednica. U tom okviru nastaju i izvjesna politička razlikovanja. Primjerice, organizacije prognanika, izbjeglica i općenito žrtava rata često su prepoznatljivo prožete određenim političkim opcijama. Njima nije bilo strano ni zagovaranje određenih političkih interesa, kao ni stavljanje na stranu političkih stranaka.

U Hrvatskoj prepoznatljivi etnički identitet imaju romske udruge, uglavnom nastale od početka 1990-ih. Ove su udruge uglavnom nastale na poticaj inozemnih donatora.

²⁴ Pri procjeni prijedloga projekata donatori su često posebno honorirali partnerstvo s malim, lokalnim organizacijama. Međutim, navedena partnerstva nisu uvijek značila i spremnost na njihovo oživotvorenje te davanje dijela dobivenih sredstva lokalnim organizacijama, kako je to bilo navedeno u prihvaćenom projektu.

²⁵ Izgradnja institucija civilnog društva, prema Putnamu (1993.), mjeri se desetljećima. Stoga je općenito u kraćim vremenskim razdobljima teško moguće prepoznati bitan napredak u razvoju civilnog društva.

Dio organizacija civilnog društva koji pruža usluge, primjerice, romskoj djeci i ženama, dobio je u tim financijskim programima dio svojeg kolača. Zbog obilne ponude inozemnih sredstava i niske razine koordinacije rada među ovim je organizacijama često dolazilo do sukoba.

Organizacije civilnog društva trebale bi, između ostalog, igrati posredničku ulogu. One popunjavaju prostor između građana, institucija države i tržišta. Organiziraju građane, prenose i zastupaju njihove interese. Izražavanje interesa organizacija civilnog društva preko predstavnika političkih stranaka, to jest lobiranje, tek je na početku i nije osobito razvijeno u Hrvatskoj (50,15). Mnoge organizacije civilnog društva ne poznaju proceduru odlučivanja, nisu dovoljno vješte i ne poznaju mehanizme predstavljanja svojih interesa. To je proces koji ovisi i o samim političkim strankama i njihovoj potrebi da se upoznaju s problemima građana koje predstavljaju. Podrobnijim bi se istraživanjem ovakvih komunikacija vjerojatno došlo do zaključka da političke stranke rijetko traže suradnju organizacija civilnog društva. K tome, one nastoje organizacije civilnog društva učiniti ovisnima o sebi ili pak za neka osjetljiva područja osnovati svoje organizacije.²⁶ Jedan ispitanik o tome razmišlja ovako: “Na žalost, mnoge civilne udruge građana ‘rado’ kontaktiraju političke stranke ili lokalnu vlast radi svojih interesa te onda i zaboravljaju zašto su praktički osnovane”.

Kod nas ne postoji neka posebna tradicija iskazivanja interesa organizacija civilnog društva u javnosti. Plaćeni oglasi u novinama, plakati, spotovi na radiju i televiziji relativno su novi i slabije razvijeni načini komunikacije s javnošću. Interesi su iskazivani i pisanjem peticija.²⁷ Iskazivanje svojih interesa mirnim demonstracijama ili bojkotom (49,25) relativno je slabo prisutno. Za sada su u javnosti pažnju pobudile takve aktivnosti sindikata i udruga seljaka. Međutim, u novije vrijeme širi krug društvenih skupina spreman je uključiti se u ovakve oblike djelovanja i privući pažnju javnosti na određeni problem.²⁸ U tom kontekstu ne rabe se nasilna sredstva, oštećivanja imovine ili nasilje radi iskazivanja svojih interesa u javnosti (92,74).

U ovom dijelu istraživanja potrebno je raspraviti i političku i ideološku podijeljenost organizacija civilnog društva. U komentarima koje su ispisali ispitanici na upitnicima moguće je prepoznati i političke krajnosti. Jedan ispitanik opsežno komentira: “Organizacije civilnog društva u većini slučajeva ne djeluju autonomno i neovisno, nego su ve-

²⁶ Primjerice, javnosti je poznato koje političke stranke imaju utjecaj na različite udruge seljaka. Prijašnje organizacije saveza seljaka iz doba socijalizma koje nisu imale politička pokroviteljstva, pa time ni sredstva za rad, brzo su prestale postojati.

²⁷ Na primjeru djelovanja Udruženja stanara Hrvatske, koje se zalagalo za to da pri kupnji stanova u društvenom vlasništvu svi nositelji stanarskih prava imaju isti tretman, pokazalo se da je građane u Hrvatskoj moguće organizirati u situaciji neposredne ugroženosti njihovih prava. Njihova nastojanja da nositelji stanarskih prava u nacionaliziranim i konfisciranim stanovima mogu kupiti stan kao i drugi u stanovima u društvenom vlasništvu, urodila su većim dijelom dobrim rezultatima. Naime, odluka da se nacionalizirani stanovi mogu kupovati znatnim je dijelom rezultat opsežne kampanje i pritiska na političke stranke koje je provela ova udruga.

²⁸ Otpušteni policajci prosvjeduju pred Vladom i štrajkuju gladu, roditelji s malom djecom iskazuju nezadovoljstvo pred Vladom i Saborom zbog ukidanja porodičnih naknada. Slično su postupali branitelji i prognanici.

likim dijelom trabanti političkih ideologija, dok im sintagma ‘civilno društvo’ služi samo kao paravan da se prikrivaju njihove stvarne aktivnosti. Dakako, uz časne iznimke kao što su neke humanitarne organizacije, vjerske udruge, rekreacijske udruge; dio udruga kao što su udruge za demokratizaciju i ljudska prava, društveni pokreti i slične udruge imaju vrlo negativan imidž u javnosti i vrlo štetno utječu na opću društvenu i političku klimu u društvu (GONG, Glas 99, HHO i druge)”. Drugi komentar: “... udruge dragovoljaca (ali ne sve) koje koriste i silu i prijetnje, ali većina scene ne pristaje na takav način komuniciranja”. Dio aktivnosti udruga žena u Domovinskom ratu neki autori nazivaju “masovnim nacionalizmom” (Stubbs, 2001.).

Podijeljenost organizacija civilnog društva čini se da je posve usporediva s podijeljenošću koja postoji na političkoj sceni, to jest među političkim strankama.²⁹ Pitanje je, koliko ovako politički i ideološki podijeljeno civilno društvo može biti čimbenik socijalne integracije.

P. Stubbs (2001.: 103) upozorava na probleme sukoba u nekim viđenim organizacijama civilnog društva koji su ojačali “..., mišljenje da oblici ‘civilnog društva’ nisu ‘čudesna rješenja’, nego dio problema”. Prema jednom ispitaniku: “Sukobi nastaju zbog novca, tj., zbog ograničenosti donacija. Manji dio sukoba nastaje zbog osobnih ambicija, a i te su većinom latentno potaknute zainteresiranošću za novac.”

Na osnovi rezultata ovog istraživanja ne može se govoriti o podijeljenosti sektora na religijskoj osnovi. Primjerice, primjetno je da među humanitarnim organizacijama djeluju i one koje su vezane uz pojedinu religiju. Slična tradicija postoji i u razvijenim zemljama. U novije se vrijeme u Hrvatskoj osnivaju i udruge koje zagovaraju katoličanstvo kao pogled na svijet i kao inspiraciju za društveno djelovanje.³⁰

Ovim istraživanjem nismo posebno analizirali razvijenost podsektora civilnog društva. Bilo bi zanimljivo razvijenost pojedinih podsektora usporediti sa susjednim zemljama u tranziciji. Dosadašnja istraživanja s parcijalnim uvidima prepoznala su nerazvijenost organizacija za zagovaranje (*advocacy*) te organizacija koje pružaju socijalne usluge na dugoročnijoj osnovi (Courry/Despot-Lučanin/Bežovan, 1998.). Uvidom u statističke podatke, u odnosu na druge tranzicijske zemlje, u Hrvatskoj su razvijenije humanitarne organizacije i organizacije koje pružaju psihološku pomoć. Ove su organizacije razvijene zbog rata i humanitarne krize. U usporedbi s tranzicijskim zemljama u Hrvatskoj nisu razvijene *think-tank* organizacije koje okupljaju stručnjake iz različitih područja te rade istraživanja o bitnim pitanjima socijalnoga, gospodarskog i političkog razvoja.

²⁹ Dio osoba iz civilnog društva aktivno djeluje i u političkim strankama. Nisu rijetki slučajevi da se poslije neuspjele stranačke karijere osnuje udruga ili se pridruži nekoj od postojećih kako bi se nastavilo s “civilnim” djelovanjem. Između ostalog i ovakva praksa pridonosi činjenici da prosječni građani ne razlikuju djelovanje u političkoj stranci i u organizaciji civilnog društva.

³⁰ Među ove organizacije mogu se ubrojiti, na primjer: Hrvatska udruga katoličkih gospodarstvenika, Socijalna akademija, Udruga katoličkih liječnika i slične.

Resursi kojima raspolaže civilno društvo

Resursi kojima raspolaže civilno društvo indikatori su od primarnog značenja i osobito ih je potrebno analizirati na razini organizacije te djelomično na razini podsektora – skupina organizacija. Pod resursima podrazumijevamo financijske – novčane i prirodne oblike različitih dobara. Što se tiče izvora sredstava za rad organizacija civilnog društva, njih dijelimo na privatne – donacije gospodarskih subjekata i građana; javne – državne dotacije koje daju vlada, županije, gradovi i općine; članarine – sredstva koja daju članovi pojedinih organizacija; te strane – sredstva koja se dobiju iz inozemnih programa namijenjenih razvoju civilnog društva.

Istraživanjem se htjelo provjeriti koliko su organizacije civilnog društva uopće povezane s privatnim sektorom. Povezanost organizacija civilnog društva s privatnim sektorom relevantna je varijabla, osobito na mikrorazini. Organizacije civilnog društva povezane s privatnim sektorom na lokalnoj razini čine socijalnu mrežu spremnu za pokretanje inicijativa i pripravnu na rješavanje lokalnih problema. Nepovezanost i nesuradnja organizacija civilnog društva s privatnim sektorom – gospodarstvom (40,96) znači podijeljenost, nerazvijenost i zaostalost našeg društva.

Ovaj je problem u sličnim okvirima prepoznat u Estoniji i Rumunjskoj. Kanadsko istraživanje zaključuje da privatni sektor ipak ne daje očekivani doprinos razvoju civilnog društva.

Tek u novije vrijeme uspostavljaju se partnerstva koja prelaze granice obiteljskih veza ili prijateljstva u ovakvoj suradnji. Nekolicina gospodarskih subjekata raspisuje natječaje za davanje potpora organizacijama civilnog društva. Privatnom je sektoru teško prepoznati vlastite interese i koristi od suradnje s organizacijama civilnog društva, a organizacije civilnog društva još uvijek nisu dovoljno snažne da bi se učinile atraktivnima privatnom sektoru.³¹ Organizacije civilnog društva nemaju jasno profiliranu i društvenim autoritetima ojačanu potražnju (Bežovan, 2002.b). Razvoj partnerstva u ovom području bit će mjera zrelosti civilnog društva u Hrvatskoj.³²

U dosadašnjim se raspravama financijska održivost ističe kao jedan od ključnih problema razvoja civilnog društva u Hrvatskoj (Bežovan, 1997.; Stubbs, 2001.; Shimkus, 1996.; Courry/ Despot-Lučanin, 1995.). Svaka udruga za pokrivanje troškova svojih aktivnosti potrebuje izvjesna financijska sredstva. Plaćanje poštarina, telefonskih računa i drugih troškova povezanih s prostorom koji udruga koristi teško se mogu odgađati dulje vrijeme. Bez stabilnog izvora financiranja brzo dolazi do zamora među članovima, splašnjava entuzijazam i udruge prestaju postojati. Financijska sredstva i uspješnost njihova prikupljanja drže članove udruga na okupu. Našim su ispitanicima poznati problemi jednog dijela organizacija civilnog društva koje su zatvorile svoje urede i prestale

³¹ Tijekom 1990-ih dio civilnih organizacija, poduprt svemoćnim političkim elitama, imao je "monopol" na dobivanje donacija od gospodarstva. Takva je praksa dijelom dovela do devalvacije ideje partnerstva.

³² U tom smislu inspirativna su razmišljanja A. Giddensa (1999.) koji u politici trećeg puta osobitu važnost daje ovakvim premrežavanjima društva. Hrvatska, premda se od 2000. godine dodjeljuje nagrada za donatora godine u području gospodarstva, u ovom području znatno kasni za srednjoeuropskim tranzicijskim zemljama.

s radom prošle godine (42,77). Umjesan je komentar jednog ispitanika: “Organizacije koje su prestale s radom tvrde da su razlog sredstva. Iza toga stoji zapravo zamor ključnih pojedinaca, neadekvatna ili neučinkovita struktura upravljanja udrugom, ali i nemogućnost prilagodbe aktualnim potrebama zajednice (krivi ili loši programi)”. U tom svjetlu mogu se komentirati financijski problemi koji se prioritarno iskazuju kao problemi održivog razvoja civilnog društva. Financijski su problemi zapravo povezani s ljudskim potencijalima i naporima onih koji su okupljeni u pojedinim organizacijama civilnog društva.

Održivi razvoj organizacija civilnog društva povezan je i s dobivanjem financijskih sredstava iz različitih izvora. To može dugoročno jamčiti stabilnost organizacije. Postojanje različitih izvora sredstava za organizacije civilnog društva znači i to da je civilno društvo ukorijenjeno u zajednicama i društvu. Jedan ispitanik na to gleda ovako: “Izvori financiranja za organizacije civilnog društva ovise u velikoj mjeri o područjima njihove djelatnosti. Tako da većina organizacija koje se bave kulturom, sportom, koje rade s osobama s posebnim potrebama ..., ovise gotovo isključivo o domaćim financijskim sredstvima. Također, postoji razlika u izvorima financiranja organizacija ako se gleda po županijama (npr. Primorsko-goranska županija gdje većina organizacija ima domaće izvore financiranja.) Na žalost, većina organizacija ima jedan do dva izvora financiranja, što uvjetuje, dugoročno gledano, veliku financijsku nestabilnost takvih organizacija.”

Istraživanje provedeno na uzorku od 548 organizacija civilnog društva u Hrvatskoj (Bežovan, 1997.) pokazalo je različitost izvora financiranja. Samo je 11% organizacija primalo sredstva iz privatnih izvora. Mali udjel od 7% organizacija dobivao je dotacije iz državnih fondova. Iz inozemnih izvora sredstva je dobivalo 12% organizacija. Treba spomenuti da je 45% organizacija ostvarivalo prihode od članarine te 15% od vlastitih djelatnosti. Ovakva struktura izvora financiranja organizacija civilnog društva u velikoj mjeri odstupa od prakse razvijenih zemalja (Salamon/Anheier, 1999.). Bitna je razlika u maloj zastupljenosti sredstava koja dolaze kao dotacije iz državnih fondova. Po strukturi izvora sredstava Hrvatska je usporediva s Mađarskom, Poljskom i Češkom (Sebestény i dr., 1999.). Ipak je razlika to što su zbog uključenosti u PHARE program zemlje Srednje i Istočne Europe mogle u devedesetim godinama računati na izdašniju inozemnu financijsku i tehničku potporu u razvoju civilnog društva.³³

Prema stavovima ispitanika, organizacije civilnog društva ne ovise samo o domaćim javnim – državnim financijskim sredstvima (76,85). Sustav raspodjele državnih sredstava na različitim razinama dugo je bio posve netransparentan.³⁴ Dotacije iz državnog proračuna dijele se uglavnom organizacijama iz Zagreba te Splita, Rijeke i Osijeka. Od ukupnog broja financiranih programa i projekata za 2002. godinu iz Zagreba ih je 63,78%, iz Splita, Rijeke i Osijeka zajedno 15,78% (Narodne novine, 52/02.). Udjel

³³ Trend izoliranosti Hrvatske u međunarodnim programima razvoja civilnog društva se nastavlja. To se može ilustrirati neuključivanjem Hrvatske u nedavno pokrenuti program razvoja civilnog društva u Srednjoj Europi.

³⁴ Sredstva iz Državnog proračuna dijele se natječajem tek od 1999. godine. Prije se to dijelilo uglavnom preko neformalnih i političkih veza.

sredstava za razvoj civilnog društva u Državnom proračunu opada. Tek manji broj gradova raspisuje natječaje za dodjelu ovih sredstava. Najveći dio sredstava na lokalnoj razini dobivaju udruge iz područja sporta i rekreacije te udruge branitelja (Bežovan/Zrinščak, 2001.). U citiranom istraživanju, koje se bavilo problemima socijalne politike u gradovima, veći gradovi nisu pokazivali interes za razvojem dugoročnije politike suradnje s organizacijama civilnog društva. Bitni su pomaci u ovom području napravljeni donošenjem Programa suradnje Vlade Republike Hrvatske i nevladinog, neprofitnog sektora u Republici Hrvatskoj 2000. godine. Kao rezultat primjene tog programa Vlada je za 2002. godinu uvela inovaciju te financirala rad udruga preko projekata i programa. Projekti se financiraju godinu dana, a programi tri godine. To bi mogao biti znatan doprinos održivom razvoju organizacija civilnog društva.

Prema očekivanjima organizacije civilnog društva ne ovise samo o privatnim financijskim sredstvima (83,23). Dugo nije postojao poticajan porezni okvir za davanja u općekorisne svrhe. Nepovoljne gospodarske prilike također utječu na male iznose donacija koje gospodarski subjekti daju za opće dobro.

Kod nas je rašireno mišljenje da se najveći dio organizacija civilnog društva financira sredstvima iz inozemstva. Ispitanici vjeruju da je ovisnost samo o stranim financijskim sredstvima relativno velika, svakako veća od privatnih i državnih izvora (74,62). Slični su rezultati istraživanja u Estoniji i Rumunjskoj.

Strani donatorski programi odigrali su veliku ulogu u financiranju organizacija bitnih za razvoj infrastrukture civilnog društva u Hrvatskoj.³⁵ Preko ovih programa ostvareni su brojni kontakti i suradnja s inozemnim organizacijama. Organizirani su brojni seminari, radionice, konferencije i studijski boravci u inozemstvu. Ove su organizacije uglavnom smještene u većim gradovima ili područjima ratnih djelovanja. Programi ovih organizacija često nisu bili koordinirani pa su se preklapali s već postojećima. Nije zanemariv ni broj onih programa koji su podcijenili razinu razvijenosti civilnog društva u Hrvatskoj, osobito ljudske resurse. Rijetki su stranci, koji su redovito vodili ove programe, imali zavidnija znanja i vještine.³⁶ Strani su donatori više davali za programe, a manje za izgradnju infrastrukture samih organizacija (Courry/Despot-Lučanin, 1995.). Prema mišljenju Stubbsa (1996.) strani su programi bili koncipirani na “modelu ublažavanja”, a ne na poželjnom modelu “socijalnog razvoja”.

Kao i u drugim tranzicijskim zemljama (Deakin, 2001.: 123) u Hrvatskoj su strane organizacije pokušale nekritički uvesti svoje zapadne ideje, često vođene pogrešnom percepcijom onoga što se može postići i koje su moguće posljedice. Jedna od posljedica ovako uvezenih programa jest razvoj virtualnoga civilnog društva. Virtualno je civilno društvo rezultat stranih programa u kojima su ciljevi i aktivnosti postavljeni bez kon-

³⁵ U ovom istraživanju prikupili smo podatke prema kojima je Institut otvoreno društva Hrvatska za programe razvoja civilnog društva donirao 42,3 milijuna dolara, a Europska unija 12,08 milijuna eura za demokratizaciju, ljudska prava i medije. CARDS program Europske unije za Hrvatsku davat će dio sredstava za razvoj civilnog društva.

³⁶ Hrvatska kao zemlja u ratu u konkurenciji, primjerice s Mađarskom, Poljskom i Češkom, nije bila atraktivna za bolje praktičare u civilnom društvu. Za razliku od ovih zemalja, u Hrvatskoj su strani istraživači proveli relativno malo empirijskih istraživanja o civilnom društvu.

zultacija sa zainteresiranim dionicima (*donors driven agenda*). Ovi programi nisu ukorijenjeni u zajednicama gdje su provođene njihove aktivnosti, a njihovi bi provoditelji imali velikih problema da na materinjem jeziku javnosti objasne misiju i postignuća istih. Civilno se društvo “prepoznaje” u izvještajima pisanim na stranom jeziku koji služe za komunikaciju između donatora i primatelja donacije.

Tijekom 1990-ih u Hrvatskoj, nazočnost i programi stranih organizacija koje su podupirale razvoj civilnog društva bili su veoma osjetljivo političko pitanje. Dio njih, kao Institut otvoreno društvo Hrvatska, bili su prokazivani kao politički neprijatelji. Stoga je dio organizacija civilnog društva, pa i državnih ustanova, odbijao primiti sredstva od ovog donatora. Znatno se dio organizacija civilnog društva nije natjecao za sredstva ovog donatora jer su se bojali mogućih pritisaka i kontrola. U tom su vremenu problemi razvoja civilnog društva u Hrvatskoj korišteni kao argument inozemnih političkih pritisaka u smislu potrebne demokratizacije.³⁷

Osobe koje vode organizacije civilnog društva i oni koji su u njima zaposleni ključni su čimbenik njihova razvoja. Kod nas nisu provedena istraživanja o zaposlenima u ovom sektoru. Međutim, prije spomenuto istraživanje Svjetske banke o siromaštvu upozorilo je na činjenicu nekompetentnosti i slabog ugleda zaposlenih u civilnim organizacijama socijalne skrbi. “U hrvatskom civilnom društvu vrti se stalno stotinjak istih osoba” – primjećuje jedan ispitanik. Mnogi zaposleni u javnom sektoru preko organizacija civilnog društva javljaju se kao bitan takmac na tržištu donacija (Shimkus, 1996.; Courry/Despot-Lučanin, 1995.). Istraživanje o strukturi i profilu zaposlenih u organizacijama civilnog društva, osobito u velikim gradovima, pokazalo bi opravdanost prije spomenutih sumnji te upozorilo na mogućnost zapošljavanja u ovom sektoru (Rifkin, 1996.).³⁸ Istraživanje bi potvrdilo da među zaposlenima dominiraju žene. Za sada je, zbog nestabilnosti financiranja ovih organizacija, teško da će mladi stručnjaci biti pripravnici u njima napraviti radnu karijeru, a one će i dalje biti prostor za dopunski rad te za zapošljavanje onih koji su dijelom društveno isključeni, primjerice, nezavršeni studenti. Bilo bi zanimljivo istražiti sastav upravnih odbora ovih organizacija te vidjeti koliko u njima sudjeluju ugledne osobe iz gospodarstva ili iz javnog života.

Problem financijske održivosti i dalje će ostati jednim od prioriteta, s tim da je svima u organizacijama civilnog društva jasno da se trebaju više okrenuti domaćim izvorima: donacijama, dotacijama i ostvarivanju prihoda od vlastitih usluga. To su komentari koje su ispitanici dopisali u upitnicima.

Naturalni resursi za razvoj civilnog društva odnose se na opremu kojom raspolažu organizacije civilnog društva. Uredski prostor za rad organizacija civilnog društva jedan je od ključnih resursa. Raspolaganje prostorom kao mjestom za sastanke i druženje čini organizaciju prepoznatljivom, a članovi imaju izraženiji osjećaj pripadanja. Neke organizacije civilnog društva, u doba socijalizma i do donošenja Zakona o udrugama 1997.

³⁷ Poznati britanski istraživač civilnog društva Nicholas Deakin, s iskustvom istraživanja razvoja civilnog društva u Mađarskoj u jednom je razgovoru čvrsto zastupao mišljenje o samorazumljivosti stavova prosječnog građanina i vlade koji sumnjaju u inozemna sredstva kojima se potiče razvoj civilnog društva.

³⁸ Rifkinova teorija razvoja neprofitnog sektora povezana je s promjenama u strukturi rada i s problemima restrukturiranja socijalnih država.

registrirane kao društvene organizacije, bile su vlasnici i uredskih prostora ili drugih nekretnina. Očito je iz političkih razloga navedenim zakonom ograničeno raspolaganje ovim prostorom.³⁹ Novim zakonom iz 2001. godine uredski prostor ponovo je vraćen udrugama, to jest, prijašnjim društvenim organizacijama i udruženjima građana.

Ovako jedan ispitanik procjenjuje strukturu civilnog društva: “Struktura se tijekom 2000. godine počela znatno mijenjati. Smanjuje se suradnja sa stranim fondacijama. Počinju se povećavati domaći donatorski izvori. Još je nerazvijeno oslanjanje na aktivno članstvo. Tek se uče načini i mogućnosti djelovanja u odnosu na politiku”.

Ukupno gledano, organizacije civilnog društva po podsektorima različito vide strukturu civilnog društva. Prema razvijenosti strukture civilnog društva najkritičnije su organizacije koje se bave podučavanjem i istraživanjima (45,30) te one koje se bave zagovaranjem (48,53). Riječ je o organizacijama koje su najupućenije u probleme razvoja civilnog društva. S druge strane, strukturu civilnog društva povoljnije vide sindikati (62,78), organizacije stradalnika Domovinskog rata (62,72), organizacije koje predstavljaju etničke skupine (59,37) i ženske organizacije (59,06).

Tablica 2: Ispitanici prema podsektorima

Podsektor	Broj	Postotak
Vjerske organizacije	13	3,68
Sindikati	16	4,53
Zaklade	11	3,12
Organizacije za obrazovanje, podučavanje i istraživanja	18	5,10
Organizacije zaštite okoliša	22	6,23
Organizacije koje se bave zagovaranjem, demokratizacijom i ljudskim pravima	19	5,38
Ženske organizacije	13	3,68
Studentske i udruge mladih	20	5,67
Udruge koje pružaju zdravstvene, socijalne usluge i humanitarne organizacije	38	10,76
Etničke i etnokulturne organizacije	13	3,68
Kultura i umjetnost	15	4,25
Športske i rekreacijske	14	3,97
Profesionalne i strukovne	18	5,10
Organizacije zajednice i neformalne organizacije	22	6,23
Žrtve rata, branitelji, prognanici	12	3,40
Druge	1	0,28
Ugledne osobe	78	22,10
Ukupno	353	100,00

³⁹ Dio društvenih organizacija, koje su preregistrirane u udruge, imao je vodstva koja se nisu svidala tadašnjoj vlasti. Kako bi se oslabila njihova pozicija, oni su nekretnine kojima su rasplagali morali prenijeti u vlasništvo jedinica lokalne samouprave.

STRUKTURA		
Dijamant		
1.2	Organizacije civilnog društva imaju aktivnu bazu članstva.	51,14
1.3	Organizacije civilnog društva su ravnomjerno raširene u regijama naše zemlje.	24,54
1.4	Postoji najmanje jedno tijelo za umreživanje/krovna organizacija civilnog društva.	58,50
1.5	Ta krovna organizacija potiče učlanjivanje i sudjelovanje.	42,61
1.6	Ta je krovna organizacija u stanju promovirati zajedničke interese sektora.	41,92
1.8	Organizacije civilnog društva stupaju u saveze s drugim organizacijama civilnog društva za daljnje interese građana.	52,79
1.9	Veće organizacije civilnog društva rade zajedno s malim lokalnim organizacijama.	44,14
1.10	Organizacije civilnog društva surađuju s privatnim sektorom.	40,96
1.11	Organizacije civilnog društva imaju kulturalno raznorodnu podupiruću bazu.	55,69
1.12	Organizacije civilnog društva kontaktiraju predstavnike političke stranke da bi izrazili svoje interese u javnosti.	50,15
1.13	Organizacije civilnog društva koriste mirne demonstracije ili bojkot u iskazivanju svojih interesa u javnosti.	49,25
1.14	Organizacije civilnog društva koriste nasilna sredstva sudjelovanja, kao oštećivanje imovine ili osobno nasilje da bi izrazile svoje interese u javnosti.	92,74
1.15	Organizacije civilnog društva morale su se zatvarati prošle godine zbog nedostatka financijskih sredstava.	42,77
1.16	Organizacije civilnog društva ovise samo o domaćim javnim državnim financijskim sredstvima.	76,85
1.17	Organizacije civilnog društva ovise samo o privatnim financijskim sredstvima.	83,23
1.18	Organizacije civilnog društva ovise samo o stranim financijskim sredstvima.	74,62
1.7	Organizacije civilnog društva ne surađuju međusobno u pitanjima od zajedničkog interesa zbog međusobnih sukoba.	47,85
	Članstvo (svjetsko istraživanje vrijednosti, 1995.)	38,10
	Dijamant rezultat	53,77

Zaključak

Ukupni rezultat ovog modela empirijskog istraživanja 53,77 upućuje nas na to da je struktura civilnog društva u Hrvatskoj osrednje razvijena.

Strukturu civilnog društva u Hrvatskoj određuje više čimbenika. Naslijeđe je iz socijalizma još uvijek znatno, a predstavljeno je preko relativno većeg broja udruga koje

se još uvijek nisu uspjele modernizirati. Rat i humanitarna kriza drugi su bitan čimbenik koji je odredio razloge osnivanja i misije većeg broja organizacija civilnog društva. Inozemni programi potpore razvoju civilnog društva u znatnoj su mjeri pridonijeli profiliranju organizacija koje se bave demokratizacijom društva, ljudskim pravima, razvojem zajednice te pružanjem usluga drugim organizacijama. Bitni čimbenici u profiliranju strukture civilnog društva su gospodarska kriza te nedemokratski politički režim koji tijekom 1990-ih nije imao sluha za suradnju s organizacijama civilnog društva. U takvom okviru država i sektor javnih usluga nisu prihvatili partnerski odnos s organizacijama civilnog društva.

Organizacije civilnog društva, kao ipak urbani fenomen u Hrvatskoj, imaju ozbiljnih poteškoća u mobiliziranju članstva i lokalnih resursa u rješavanju problema s kojima su suočene zajednice ili određene društvene skupine. Ukorjenjivanje civilnih inicijativa u društvenim strukturama i izgradnja prepoznatljive strukture civilnog društva trajat će u Hrvatskoj cijelo iduće desetljeće.

Po osnovnim obilježjima struktura civilnog društva u Hrvatskoj slična je drugim tranzicijskim zemljama.

Modernizacija strukture civilnog društva u Hrvatskoj ovisit će o procesu demokratizacije, razvoju prepoznatljive uloge i odgovornosti organizacija civilnog društva, ekonomskog prosperiteta, jačanju srednjih slojeva i održivih domaćih izvora za financiranje aktivnosti organizacija civilnog društva, europskih integracija, te o učinkovitom učenju iz stranih iskustava i poduzetnom korištenju raspoloživih resursa na razini međunarodnih partnerstava.

Literatura

- Anheier, H. K., 2001.: *Civil Society: Measurement and Policy Dialogue*, Earthscan, London (rukopis)
- Banfield, E. C., 1958.: *The Moral Basis of a Backward Society*, The Free Press, New York
- Bežovan, G., 1995.: Nefitne organizacije i kombinirani model socijalne politike, *Revija za socijalnu politiku*, (2) 3: 195-214
- Bežovan, G., 1996.: Privatni neprofitni sektor i razvoj socijalnih režima u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, (3) 3-4: 299-312
- Bežovan, G., 1997.: *Problemi i potrebe neprofitnih organizacija u Hrvatskoj*, CERANEO/Zagreb (rukopis)
- Bežovan, G./ Zrinščak, S., 2001.: Mogućnosti decentralizacije u socijalnoj politici i nove uloge lokalnih vlasti, *Revija za socijalnu politiku*, (8) 3-4: 239-258
- Bežovan, G., 2002.: Indikatori razvijenosti civilnog društva u Hrvatskoj, članak predan časopisu *Društvena istraživanja*
- Bežovan, G., 2002.a.: Zaklade i dosezi razvitka u Hrvatskoj, rukopis predan za objavljivanje u *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu*

- Bežovan, G., 2002.b.: Socijalna odgovornost gospodarstva i iskustva u Hrvatskoj, Rukopis predan za objavljivanje u časopisu *Revija za sociologiju*
- Coury, J. M./ Despot-Lučanin, J./ Bežovan, G., 1998.: A Real Alternative? How the Debate over Third Sector Development is Shaping Up in Croatia, *ARNOVA Conference*, Seattle
- Coury, J. M./ Despot-Lučanin, J., 1995.: Mogućnosti i teškoće razvoja nevladinih organizacija u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, (2) 2: 137-144
- Črpić, G. i Rimac, I., (1999.), Pregled postotaka i aritmetičkih sredina, *Bogoslovska smotra*, 70 (2): 191-232
- Deakin, N., 2001.: *In Search of Civil Society*, Palgrave/New York.
- Embuldeniya, D. K., 2001.: Exploring the Health, Strength, and Impact of Canada's Civil Society, *CIVICUS Index on Civil Society Occasional Paper Series*, (1) 8
- Epure, C./ Tiganescu, O./ Vamesu, A., 2001.: Romanian Civil Society: An Agenda for Progress, *CIVICUS Index on Civil Society Occasional Paper Series*, (1) 9
- Giddens, A., 1999.: *The Third Way – The Renewal of Social Democracy*, Polity Press, Cambridge
- Havelka, M., 1996.: Nevladine humanitarne organizacije danas u Hrvatskoj – stanje, problemi i perspektive, *Revija za socijalnu politiku*, (3) 2: 127-134
- Hondius, F. W. /van der Ploeg, T. J., 2000.: *Foundations*, Mohr Siebeck, Tübingen
- Hrvatska vatrogasna zajednica, 2001.: *Vatrogasni godišnjak 2002*, Zagreb
- Jenkins, R. M., 1995.: Politics and the Development of Hungarian Non-profit Sector, *Voluntas*, (6) 2: 183-201.
- Kolarič, A./ Meglič- Črnak, A./ Svetlik I., 1995.: Slovenia, *Družboslovne rasprave*, (11) 19-20: 77-94
- Ledić, J., 1997.: Croatia, u: Poinier L. W. (ur.) *The New Civic Atlas- Profiles of Civil Society in 60 Countries*, CIVICUS, Washington DC
- Ledić, J., 2001.: *Biti volonter/volonterka? Istraživanje uključenosti građana u civilne inicijative u zajednici kroz volonterski rad*, SMART, Rijeka
- Narodne novine*, 70/97, 106/97 i 20/00., Zakon o udrugama
- Narodne novine*, 88/01., Zakon o udrugama.
- Narodne novine*, 52/02., *Projekti i programi udruga i iznosi za njihovu financijsku potporu iz sredstava Državnog proračuna u 2002. godini.*
- Pavić, L., 1998.: *Nevladine organizacije (udruge) s područja zaštite okoliša i zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti*, REC, Zagreb (rukopis)
- Putnam, R.D., 1993.: *Making Democracy Work*, Princeton University Press, Princeton
- Putnam, R. D., 2000.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York
- Rifkin, J., 1996.: *The End of the Work: the Decline of the Global labor force and the Dawn of the Post-Market Era*, A Jeremy P. Tarcher-Putnam book, New York
- Salamon, L.M./ Anheier, H.K., 1996.: *The Emerging Nonprofit Sector: An Overview*, Manchester University Press, Manchester

- Salamon, L.M./ Anheier, H.K., 1997.: *Defining the Nonprofit Sector: A Cross-National Analysis*, Manchester University Press, Manchester
- Salamon, L. M./ Anheier, H. K., et al., 1999.: *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, MD
- Sebestény, I., et. al., 1999.: Hungary, u: *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, Salamon, L. M./ Anheier, H. K. et al. (ur.), The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, MD: 305-324
- Shimkus, D., 1996.: Development of the Non-governmental Sector in Croatia, *16th Organisational Development World Congress*, Cairo
- Stubbs, P./ Sertić, N., 1996.: Nevladine organizacije, ulaganje sredstava i socijalno blagostanje: neke hipoteze o Hrvatskoj i Sloveniji, *Revija za socijalnu politiku*, (3) 1: 25-30
- Stubbs, P., 1996.: Nationalisms, Globalisation, and Civil Society in Croatia and Slovenia, *Research in Social Movements, Conflict and Change*, (19) 1:1-26
- Stubbs, P., 2001.: Politička ekonomija civilnog društva, u: *Globalizacija i njene refleksije*, Meštrović, M. (ur.), Ekonomski institut, Zagreb: 95-109
- Svjetska banka, 2000.: *Hrvatska – Studija o ekonomskoj ranjivosti i socijalnom blagostanju (nacrt)*. Odjel za smanjenje siromaštva i ekonomsku politiku Europe i Srednje Azije
- Štulhofer, A., 2001.: Dinamika sociokulturnog kapitala 1995. – 1999., u: *Globalizacija i njene refleksije*, Meštrović, M. (ur.), Ekonomski institut/Zagreb: 219-228
- Tocqueville, de A., 1995.: *O demokraciji u Americi*, Informator, Zagreb.
- Trummal, A./ Lagerspetz, M., 2001.: The Profile of Estonian Civil Society, CIVICUS Index on Civil Society Occasional Paper Series, (1) 6
- Ured za udruge Vlade RH., 2000.: *Program suradnje Vlade Republike Hrvatske i nevladinih, neprofitnog sektora u Republici Hrvatskoj*, Zagreb
- Zakon o udrugama, *Narodne novine*, 70/97., 106/97., 20/00.
- Zakon o udrugama, *Narodne novine*, 88/01.
- Zielinski, D., 1999.: *Development of Civil Society for a Europe of Solidarity*, Council of Europe, Strasbourg

Gojko Bežovan

STRUCTURE OF CIVIL SOCIETY IN CROATIA

Summary

The article brings the results of a research of the structure of the civil society in Croatia. This structure was analyzed by means of the following indicators: the number of the organizations of the civil society; the membership in these organizations; the range of the organizations of the civil society; the composition of the civil society; and the resources of the civil society.

In the 1990s in Croatia the number of the civil society organizations increased greatly. They are relatively short in broader membership; also, in the 1990s the active membership shrank. The organization of the civil society can mostly be found in big cities. Insufficient networking and a certain dose of political divisions of these organizations diminish its developmental potential. Foreign organizations and their financial support played a major part in profiling the structure of the civil society. The relatively modest human resources reduce the partnership position of these organizations.

The structure of these organizations can be compared to other transitional countries. The war and the humanitarian crisis particularly affected the profiling of the structure of the civil society in Croatia.

Key words: civil society, societies, foundations, structure of civil society, membership in civil society organizations, civil society resources.

Mailing address: Pravni fakultet u Zagrebu, Studijski centar za socijalni rad,
Nazorova 51, HR 10000 Zagreb. *E-mail:* ceraneo@zg.tel.hr